

ДО УТОЧНЕННЯ ЗМІСТУ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УЧАСНИКА БОЙОВИХ ДІЙ ТА ЙОГО СПЕЦИФІКИ

TO CLARIFY THE CONTENT OF THE LEGAL STATUS OF A COMBATANT AND ITS SPECIFICS

Сіротов О.А. доктор філософії,
докторант відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури
Харківський національний університет внутрішніх справ,
orcid.org/0000-0002-4818-385X

Виходячи із аналізу наукових джерел встановлено, що статус учасника бойових дій є відгалуженням більш широкого поняття «правовий статус», який запропоновано розуміти як сукупність юридичних характеристик та ознак, які визначають роль та місце фізичної або юридичної особи, як учасника суспільно-правових відносин певного типу, змісту та сфери виникнення, що ґрунтується на притаманних їй правах, обов'язках та свободах встановлених законодавством України. Визначено, що статус УБД – це характеристика юридичного положення у конкретних правовідносинах за наявності відповідних, обов'язкових ознак. Доведено, що зміст правового статусу УБД складають наступні ознаки: 1) це статус, який поширюється виключно на фізичних осіб та характеризує їх положення; 2) статус УБД потребує фактичної участі фізичної особи в військових, оборонних операціях пов'язаних із захистом батьківщини, зіткненням з ворогом тощо; 3) отримання статусу УБД передбачає наявності підтверджуючих участь фізичної особи у бойових діях документів; 4) статус УБД не надається автоматично, а потребує проведення спеціальної процедури отримання.

Ключові слова: статус, правовий статус, учасник бойових дій, правовий статус учасника бойових дій, статус УБД, отримання статусу УБД, особливості УБД.

Based on the analysis of scholarly sources, it has been established that the status of a combatant is a derivative of the broader concept of legal status, which is proposed to be understood as a set of legal characteristics and features that determine the role and place of an individual or a legal entity as a participant in socio-legal relations of a certain type, content, and sphere of origin, based on the rights, duties, and freedoms inherent to them and established by the legislation of Ukraine. It is determined that the combatant status constitutes a characteristic of a legal position within specific legal relations, provided that the relevant mandatory features are present. It is substantiated that the content of the legal status of a combatant includes the following features: 1) it is a status that applies exclusively to natural persons and characterizes their legal position; 2) the combatant status requires the actual participation of a natural person in military or defense operations related to the protection of the homeland, engagement with the enemy, and similar activities; 3) obtaining combatant status presupposes the existence of documents confirming the individual's participation in hostilities; 4) the combatant status is not granted automatically but requires the completion of a special acquisition procedure.

Key words: status; legal status; combatant; legal status of a combatant; combatant status; acquisition of combatant status; specific features of combatant status.

Постановка проблеми. Безпроцентне військове вторгнення з яким Україна зіткнулась в 2022 році призвело до суттєвого підвищення військового про шарку населення. Зазначені особи є потенційними, а, подекуди, вже дійсними ветеранами війни, які потребують додаткового соціального захисту з боку держави та підтримки суспільства. Важливим допоміжним інструментом в цьому є юридичний статус «учасник бойових дій» (далі – УБД). Це особлива юридична конструкція, яка характеризується багатьма специфічними моментами.

Стан дослідження проблеми. Питання соціального захисту військовослужбовців та інших осіб, які приймають безпосередню участь у відсічі збройної агресії, анти-терористичній операції та подібних різновидах діяльності отримали висвітлення в роботах Г.А. Гончаренко, О.І. Єрмакова, Л.В. Ковалю, В.В. Пилипа та інших. Попри широкий науково-теоретичний фундамент, особливості правового статусу учасника бойових дій як зазначеними, так і багатьма іншими науковцями належним чином не був уточнений та визначений.

Мета і завдання дослідження. Мета статті: провести уточнення правового статусу учасника бойових дій та його специфіки. Враховуючи поставлену мету, завданням статті є: 1) провести загально-теоретичну характеристику поняття «статус» в праві; 2) виділити актуальні тлумачення правового статусу учасника бойових дій; 3) окреслити особливості та визначити специфіку правового статусу УБД.

Наукова новизна дослідження. Стаття має високий ступінь актуальності, адже проведеним в ній дослід-

женням вперше розроблено науковий підхід до сутності та специфіки правового статусу УБД.

Виклад основного матеріалу. В основні змісту категорії «правовий статус учасника бойових дій» лежить більш змістовне та широке явище статусу. Дане слово походить від латинської «status», що значить стан. В українській мові йому відповідають наступні значення: положення, місце, роль чогось або когось в якійсь системі, призначення і таке інше [1, с.671;2, с.36].

В економіці статус – це сукупність певних ознак, серед яких: визначеність організаційно-правової форми суб'єкта господарювання, що характеризується метою та складом засновників, правовим режимом майна, організацією управління та умовами і обсягом відповідальності; майнова відокремленість; легалізація існування в якості суб'єкта господарювання; самостійна відповідальність за результати господарювання; самостійність в господарському обороті, яка передбачає свободу вибору видів діяльності, незалежність [3, с.195].

Термін «статус» активно застосовується у соціології, а саме у термінологічній конструкції «соціальний статус». П.П. Павличенко та Д.А. Литвиненко розкривають останній, як місце людини в суспільстві, пов'язане з певними правами та обов'язками; становище індивіда і соціальної групи щодо інших індивідів та груп, яке визначається за соціально вагомими для цієї суспільної системи ознаками (освітніми, фаховими, релігійними тощо). Статус на їх думку охоплює поліаспектну характеристику становища індивіда в координатах відповідного суспільства: професію, фах, характер праці, посаду, матеріальне становище,

політичну належність, ділові зв'язки, національність, релігійність, вік, стать, сімейний стан, родинні зв'язки тощо [4, с.128;5, с.22]. Як зауважує Л.М. Москович, виконання будь-якої соціальної ролі припускає наявність у суб'єкта необхідних, нормативно оформлених можливостей, що і визначають зміст його статусу. Саме від набору, сукупності тих можливостей, що надані конкретному суб'єктові (або групі суб'єктів), і визначається його статус, становище в соціальній системі, що індивідуалізується певними ознаками, специфічними для даної системи. З викладеного науковець робить висновок, що роль – це динамічний аспект статусу. Отже, статус визначає міру специфічних очікувань, що звернені до суб'єкта, який займає певну позицію в системі соціальних відносин. Звідси, сутність поняття «статус» для всіх суб'єктів тотожна і виражає те, що властиво цілому ряду чи роду явищ, а саме – міру свободи, певну можливість поведінки конкретного суб'єкта або соціальної групи. Тобто «статус» передбачає соціально-типові аспекти поведінки» [6, с.10-11].

Отже, термін статус – це місце або роль чогось, когось у системі відповідних зовнішніх ознак, якихось координат; призначення суб'єкта або об'єкта, як частини механізму. Так, правовий статус – це показник місця у правовому середовищі. Категорія походить з римського права де її використовувати для позначення стану волі, громадянства, сімейного стану і таке інше. При цьому, досліджуючи історію категорії Р.В. Чорнолуцька підкреслила її динамічний характер, адже римлянин цілком міг з тих чи інших причин втратити один зі статусів, і тоді його правоздатність або втрачалася зовсім, або обмежувалася [7, с.31-32].

В сучасних наукових розробках, наприклад, за тлумаченням Є.В. Білозьорова, В.П. Власенко, О.Б. Горової, А.М. Завального та Н.В. Заяць правовий статус – це закріплене правове положення фізичних та юридичних осіб у певній системі суспільних відносин. Вчені обстоюють думку, що структура правового статусу складається з: правових норм та принципів, що встановлюють даний статус; правосуб'єктності; основних прав, свобод та обов'язків; правових гарантій; законних інтересів; громадянства; міри юридичної відповідальності тощо [8, с.202]. О.І. Безпалова та Д.О. Горбач визначили правовий статус таким чином: характеристика фізичних осіб (громадян, працівників правоохоронних органів, державних службовців, керівників тощо), а також юридичних осіб (органів державної влади та місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій). Вчені вважають, що дане поняття має загальний характер, що відображає загальні характеристики суб'єкта права (фізичної чи юридичної особи) щодо інших індивідів або органів держави у певній системі. На їх думку в галузевих координатах зміст статусу уточнюється, що дозволяє виділити конституційно-правовий, адміністративно-правовий, цивільно-правовий, кримінально-правовий та інші статуси [9, с.31].

А.О. Москаленко пропонує широкий та вузький підходи до тлумачення правового статусу. З широкої позиції, поняття «правовий статус», на його думку, охоплює права та обов'язки, а також ряд інших елементів, таких як правосуб'єктність, принципи, гарантії, відповідальність, законність, правопорядок, правосвідомість, справедливість, гуманізм тощо. У межах вузького підходу, правовий статус – це виключно права та обов'язки суб'єктів права [10, с.168].

Н.К. Шаптала та Г.В. Задорожня розкривають правовий статус, як юридично-закріплене становище особи у значенні соціального суб'єкта в суспільстві, тобто це сукупність прав та обов'язків особи, які визначені та гарантовані Конституцією і законами України, іншими нормативно-правовими актами, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [11].

О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко вказують, що правовий статус – це система законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин. Характерними ознаками правового статусу вони вважають: 1) універсальність (він поширюється на всіх суб'єктів); 2) індивідуальність (він відображає індивідуальні особливості людини та її реальне становище у суспільних відносинах); 3) взаємозв'язок із іншими компонентами; 4) системність. Найбільш доцільною вважається класифікація за двома критеріями – характером правового статусу (загальний, галузевий, спеціальний, індивідуальний) та суб'єктом [12, с.366].

Враховуючи вищевикладене, правовий статус – це сукупність юридичних характеристик та ознак, які визначають роль та місце фізичної або юридичної особи, як учасника суспільно-правових відносин певного типу, змісту та сфери виникнення, що ґрунтується на притаманних їй правах, обов'язках та свободах встановлених законодавством України. Статус УБД – це характеристика юридичного положення у конкретних правовідносинах за наявності відповідних, обов'язкових ознак.

Як влучно зауважує Г.А. Гончаренко: «Статус учасника бойових дій не є державною нагородою або почесним званням і призначений виключно для надання окремій категорії громадян за особливі заслуги відповідних плів, переваг і соціальних гарантій. Наявність в особи такого статусу розширює її правоздатність у частині надання їй можливості особисто користуватися додатковими майновими (безоплатним забезпеченням ліками, санаторно-курортним лікуванням, знижками за користування житлом тощо) і немайновими правами (використанням чергової щорічної відпустки в зручний час, переважним правом на залишення на роботі в разі скорочення тощо)» [13, с.50].

Зміст статусу УБД знаходить визначення на законодавчому рівні. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 №3551-ХІІ в статті 5 закріплює наступне визначення: «Учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час». Учасниками бойових дій визнаються: 1) військовослужбовці, які проходили службу у військових підрозділах, частинах, штабах і установах, що входили до складу діючої армії в період громадянської та Другої світової воєн, під час інших бойових операцій по захисту Батьківщини, партизани і підпільники громадянської та Другої світової воєн; 2) колишні військовослужбовці, особи вільнонайманого складу, а також колишні бійці винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу та інших формувань, що брали безпосередню участь у бойових операціях по ліквідації диверсійно-терористичних груп нацистської Німеччини та інших незаконних формувань і груп на території колишнього Союзу РСР; 3) військовозобов'язані, які призивалися на навчальні збори і направлялися до Афганістану в період ведення там бойових дій; 4) військовослужбовці автомобільних батальйонів, які направлялися до Афганістану для доставки вантажів у цю країну в період ведення там бойових дій; 5) військовослужбовці льотного складу, які здійснювали вильоти на бойові завдання до Афганістану з території колишнього Союзу РСР; 6) військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані, добровольці Сил територіальної оборони) Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, розвідувальних органів України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовці військових прокуратур, особи рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної опе-

рації центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, поліцейські, особи рядового, начальницького складу, військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, особи рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань, особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, особи, які входили до складу добровольчого формування територіальної громади, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та ряд інших осіб [14].

Постановою КМУ від 03.03.2020 №203 затверджено Порядок надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які виконували бойове (службове) завдання із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з військовими формуваннями інших держав і незаконними збройними формуваннями. Згідно з документом рішення про надання та позбавлення статусу учасника бойових дій приймається: а) комісіями з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій, утвореними в Міноборони, Національній гвардії, СБУ,

Адміністрації Держприкордонслужби, ДСНС; б) міжвідомчою комісією з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера і деяких інших категорій осіб відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», яка утворюється Мінветеранів, – у разі виникнення спірних питань, що потребують міжвідомчого врегулювання [15].

В свою чергу, підставою для надання особі статусу учасника бойових дій можуть бути документи, які підтверджують виконання бойових (службових) завдань в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з військовими формуваннями інших держав і незаконними збройними формуваннями, зокрема: витяги з наказів про направлення (прибуття) у (з) відрядження для виконання бойового (службового) завдання; витяги з бойових наказів, бойових розпоряджень, бойових донесень (підсумкових, термінових та позатермінових), журналів бойових дій (оперативних завдань), які підтверджують факт безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з військовими формуваннями інших держав і незаконними збройними формуваннями; рапорти командирів екіпажів кораблів (катерів, суден забезпечення, літаків, вертольотів) або командирів підрозділів про виконання завдання; вахтові журнали; польотні листи; списки осіб, які перевозяться державним повітряним судном тощо [15].

Висновки. Підводячи підсумки можемо зауважити, що зміст правового статусу учасника бойових дій складають наступні ознаки: 1) це статус, який поширюється виключно на фізичних осіб та характеризує їх положення; 2) статус УБД потребує фактичної участі фізичної особи в військових, оборонних операціях пов'язаних із захистом батьківщини, зіткненням з ворогом тощо; 3) отримання статусу УБД передбачає наявності підтверджуючих участь фізичної особи у бойових діях документів; 4) статус УБД не надається автоматично, а потребує проведення спеціальної процедури отримання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 томах. Том 9, 1978. Стор. 671.
2. Собакарь А.О. Організаційно-правові основи утворення і функціонування спеціальних економічних зон в Україні: дис... канд. юрид. наук. : 12.00.07. Донецьк: Донецький інститут внутрішніх справ. 2002. 219 с.
3. Ісаков М. Г. Правовий статус підприємства як суб'єкта господарювання: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.04. НАН України ; Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк, 2006. 227 с.
4. Павличенко П. П., Литвиненко Д. А. Соціологія. Навчальний посібник. К.: Лібра, 2000. 254 с.
5. Бояринцева М.А. Адміністративно-правовий статус громадянина України: дис... канд. юрид. наук. : 12.00.07. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. 2005. 213 с.
6. Москович Л.М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів: дисертація. Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. 2003. 224 с.
7. Чорнолуцький Р.В. Проблеми правосуб'єктності осіб у колізійному праві України: дис... канд. юрид. наук. : 12.00.03. Одеса: Одеська національна юридична академія. 2006. 200 с.
8. Теорія держави та права : навч. посіб. Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
9. Безпалова О. І., Горбач Д. О. Поняття та структура адміністративноправового статусу Національної гвардії України. *Форум права*. 2017. № 5. С. 31–38.
10. Москаленко А.О. Адміністративно-правове регулювання статусу юридичних осіб публічного права: дис... д. філософ. : 081 «Право». Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія». 2022. 239 с..
11. Шаптала Н.К. Конституційне право України: навчальний посібник. Дніпропетровськ. ТОВ «ЛізуновПрес». 2012. 472 с.
12. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
13. Гончаренко Г.А. Визначення та надання статусу учасника бойових дій співробітникам Служби безпеки України, які брали участь в антитерористичній операції: особливості адміністративно-правового врегулювання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 4(19). С.48-53.
14. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: закон від 22.10.1993 №3551-XI. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №45. Ст.425.
15. Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які виконували бойове (службове) завдання із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з військовими формуваннями інших держав і незаконними збройними формуваннями: постанова, порядок від 03.03.2020 №203. *Офіційний вісник України*. 2020. №23. Ст.888.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 16.11.2025
Дата публікації: 28.11.2025